Chapter 2

दुर्बुद्धिः विनश्यति

अभ्यासः

प्रश्न : 1:उच्चारणं कुरुत

उत्तर:
छात्राः एतेषाम् उच्चारणं स्वयं कुर्वन्तु।

प्रश्न: 2 :एकपदेन उत्तरत

(क) कूर्मस्य किं नाम आसीत् ?

उत्तर :
कम्बुग्रीवः

(ख) सरस्तीरे के आगच्छन् ?

उत्तर :
धीवराः

(ग) कूर्मः केन मार्गेण अन्यत्र गन्तुम् इच्छति ?

उत्तरम :
आकाशमार्गेण

(घ) लम्बमानं कूर्मं दृष्ट्वा के अधावन् ?

उत्तर :
गोपालकाः

प्रश्न : 3 :अधोलिखितवाक्यानि कः कं प्रति कथयति इति लिखत

उत्तर :

प्रश्न : 4 :मञ्जूषातः क्रियापदं चित्वा वाक्यानि पूरयत.
अभिनन्दति, भक्षयिष्यामः, इच्छामि, वदिष्यामि, | उड्डीयते, प्रतिवसति स्म।

(क) हंसाभ्यां सह कूर्मोऽपि .....।

(ख) अहं किञ्चिदपि न .....।

(ग) यः हितकामनां सुहृदां वाक्यं न .....।

(घ) एकः कूर्मः अपि तत्रैव .....।

(ङ) अहम् आकाशमार्गेण अन्यत्र गन्तुम् .....।

(च) वयं गृहं नीत्वा कूर्म ..... ।

उत्तर :

(क) हंसाभ्यां सह कूर्मोऽपि उड्डीयते।

(ख) अहं किञ्चिदपि न वदिष्यामि।

(ग) यः हितकामानां सुहृदां वाक्यं न अभिनन्दति।

(घ) एकः कूर्मः अपि तत्रैव प्रतिवसति स्म।

(ङ) अहम् आकाशमार्गेण अन्यत्र गन्तुम् इच्छामि।

(च) वयं गृहं नीत्वा कूर्म भक्षयिष्यामः।

प्रश्न : 5 :पूर्णवाक्येन उत्तरत

(क) कच्छप: कुत्र गन्तुम् इच्छति ?

उत्तर :
कच्छपः आकाशमार्गेण अन्यत्र गन्तुम् इच्छति।

(ख) कच्छपः कम् उपायं वदति ?

उत्तर :
कच्छपः हंसौ उपायं वदति-"युवाम् एकं काष्ठदण्डं चञ्च्वा धारयतम्। अहं काष्ठदण्डमध्ये अवलम्ब्य युवाभ्यां पक्षबलेन सुखेन गमिष्यामि।"

(ग) लम्बमानं कूर्म दृष्ट्वा गोपालकाः किम् अवदन् ?

उत्तरम् :
गोपालकाः अवदत्-"हंहो ! हंसाभ्यां सह कूर्मः अपि उड्डीयते।"

(घ) कूर्मः मित्रयोः वचनं विस्मृत्य किम् अवदत् ?

उत्तर :
कर्मः अवदत-"ययं भस्म खादत।"

प्रश्न : 6 :घटनाक्रमानुसारं वाक्यानि लिखत

(क) कूर्मः हंसयोः सहायतया आकाशमार्गेण अगच्छत्।

(ख) गोपालकाः अकथयन्-वयं पतितं कूर्म खादिष्यामः।

(ग) कूर्मः हंसौ च एकस्मिन् सरसि निवसन्ति स्म।

(घ) केचित् धीवराः सरस्तीरे आगच्छन्।

(ङ) कूर्मः अन्यत्र गन्तुम् इच्छति स्म।

(च) लम्बमानं कूर्मं दृष्ट्वा गोपालकाः अधावन्।

(छ) कूर्मः आकाशात् पतितः गोपालकैः मारितश्च ।

(ज) 'वयं श्वः मत्स्यकूर्मादीन् मारयिष्यामः' इति धीवराः अकथयन्।

उत्तर:

(घटनाक्रमानुसारं वाक्यानि)
1. (ग) कूर्मः हंसौ च एकस्मिन् सरसि निवसन्ति स्म।

2. (घ) केचित् धीवरा: सरस्तीरे आगच्छन्।

3. (ज) 'वयं श्वः मत्स्यकूर्मादीन् मारयिष्यामः' इति धीवराः अकथयन्।

4. (ङ) कूर्मः अन्यत्र गन्तुम् इच्छति स्म।

5. (क) कूर्मः हंसयोः सहायतया आकाशमार्गेण अगच्छत्।

6. (च) लम्बमानं कूर्मं दृष्ट्वा गोपालकाः अधावन्।

7. (ख) गोपालकाः अकथयन्-वयं पतितं कूम खादिष्यामः।

8. (छ) कूर्मः आकाशात् पतितः गोपालकैः मारितश्च।

प्रश्न : 7 :मञ्जूषातः पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत
एकस्य वृक्षस्य शाखासु अनेके काकाः वसन्ति स्म। तस्य वृक्षस्य..... एकः सर्पः अपि अवसत्। काकानाम् अनुपस्थितौ ..... काकानां शिशून् खादति स्म। काका: ..... आसन्। तेषु एकः ..... काकः उपायम् ..... । वृक्षस्य ..... जलाशयः आसीत्। अत्र एका राजकुमारी स्नातुं ..... आगच्छति। शिलायां स्थितं तस्याः आभरणम् ..... एकः काकः वृक्षस्य उपरि अस्थापयत्। राजसेवकाः काकम् अनुसृत्य ..... समीपम् अगच्छन्। तत्र ते तं सर्प च अमारयन्। अतः एवोक्तम्'उपायेन सर्वं सिद्ध्यति'।

उत्तर :
एकस्य वृक्षस्य शाखासु अनेके काकाः वसन्ति स्म। तस्य वृक्षस्य कोटरे एकः सर्पः अपि अवसत्। काकानाम् अनुपस्थितौ सर्पः काकानां शिशून् खादति स्म। काकाः दुःखिताः आसन्। तेषु एक: वृद्धः काकः उपायम् अचिन्तयत् । वृक्षस्य समीपे जलाशयः आसीत्। तत्र एका राजकुमारी स्नातुं जलाशयम् आगच्छति। शिलायां स्थितं तस्याः आभरणम् आदाय एकः काक: वृक्षस्य उपरि अस्थापयत्। राजसेवकाः काकम् अनुसृत्य वृक्षस्य समीपम् अगच्छन्। तत्र ते तं सर्प च अमारयन्। अत: एवोक्तम्-'उपायेन सर्व सिद्ध्यति'।
ध्यातव्यम्. इयं कथा 'पञ्चतन्त्रम्' इति ग्रन्थात् उद्धृता। पञ्चतन्त्रस्य लेखक: विष्णुशर्मा। पञ्चानां तन्त्राणां समाहारः पञ्चतन्त्रम् इति। अतः पञ्चतन्त्रस्य पञ्चभागाः सन्ति-मित्रभेदः, मित्रलाभः, सन्धिविग्रहः, लब्धप्रणाश: अपरीक्षितकारकञ्च।
अस्मिन् पाठे अनवसरे भाषणेन कथं सर्वनाशः भवतीति दर्शितम्। क्वचित् मौनं कार्यसाधकं भवति ।
यथोक्तम्वि –
भूषणं मौनमपण्डितानाम्।
मूखो हि शोभते तावत् यावत् किञ्चिन्न भाषते।
ध्यान देने योग्य (पाठ का परिचय)
यह कथा 'पञ्चतन्त्रम्' नामक पुस्तक से ली गई है। | 'पञ्चतन्त्र' के लेखक पं० विष्णु शर्मा थे। 'पञ्चानां तन्त्राणां समाहारः पञ्चतन्त्रम्'-पाँच तन्त्रों के समूह को 'पञ्चतन्त्र' कहा जाता है। इसीलिए 'पञ्चतन्त्र' के भी पाँच भाग हैं-
1. मित्रभेदः

2. मित्रलाभः

3. सन्धिविग्रहः

4. लब्धप्रणाशः

5. अपरीक्षितकारकम्।

इस पाठ में यह दिखाया गया है कि बिना अवसर के | बोलने पर किस प्रकार सर्वनाश हो जाता है। कभी-कभी 'मौन' (चुप रहना) भी कार्य सिद्ध करने वाला होता है। जैसे | कि कहा भी गया है |
विभूषणं मौनमपण्डितानाम्। (मौन मूों के लिए आभूषण का कार्य करता है।)
मूर्ख हि शोभते तावत् यावत् किञ्चिन्न भाषते। (मूर्ख तभी तक शोभायमान होता है, जब तक कि वह कुछ बोलता नहीं है।)

बहुविकल्पी प्रश्न

(i) कूर्मस्य किं नाम आसीत् ?

(A) कम्बुः

(B) कम्बुग्रीवः

(C) ग्रीवः

(D) कच्छपः।

उत्तर :
(B) कम्बुग्रीवः

(ii) सरस्तीरे के आगच्छन् ?

(A) धीराः

(B) वरा:

(C) गजाः

(D) धीवराः।

उत्तर:
(D) धीवराः।

(iii) कूर्मः केन मार्गेण अन्यत्र गन्तुम् इच्छति ?

(A) वनमार्गेण

(B) राजमार्गेण

(C) आकाशमार्गेण

(D) कुमार्गेण।

उत्तर :
(C) आकाशमार्गेण

(iv) लम्बमानं कूर्मं दृष्ट्वा के अधावन् ?

(A) गावः

(B) गोपालकाः

(C) पालकाः

(D) धीवराः।

उत्तर:
(B) गोपालकाः

(v) काभ्यां सह कूर्मोऽपि उड्डीयते ?

(A) गजाभ्याम्

(B) नराभ्याम्

(C) काकाभ्याम्

(D) हंसाभ्याम्।

उत्तर:
(D) हंसाभ्याम्।

(vi) कुतः पतितः कूर्मः गोपालकैः मारित: ?

(A) आकाशात्

(B) वनात्

(C) गृहात्

(D) हस्तात्।।

उत्तर:
(A) आकाशात्

(vii) कूर्मः इव कः काष्ठाद् भ्रष्टो विनश्यति ?

(A) सुबुद्धिः

(B) नरबुद्धिः

(C) दुर्बुद्धिः

(D) वरबुद्धिः

उत्तर:
(C) दुर्बुद्धिः

(viii) सरसि संकटविकटनामको को निवसतः ?

(A) हंसी

(B) गजौ

(C) सिंहौ

(D) कूर्मी।

उत्तर:
(A) हंसी

उत्तर :
एकस्य वृक्षस्य शाखासु अनेके काकाः वसन्ति स्म। तस्य वृक्षस्य कोटरे एकः सर्पः अपि अवसत्। काकानाम् अनुपस्थितौ सर्पः काकानां शिशून् खादति स्म। काकाः दुःखिताः आसन्। तेषु एकः वृद्धः काकः उपायम् अचिन्तयत्। वृक्षस्य समीपे जलाशयः आसीत्। तत्र एका राजकुमारी
स्नातुं जलाशयम् आगच्छति
स्म। शिलायां स्थितं तस्याः आभरणम् आदाय एकः काकः वृक्षस्य उपरि अस्थापयत्।
राजसेवकाः काकम् अनुसृत्य वृक्षस्य समीपम् अगच्छन्। तत्र ते तं सर्पं च अमारयन्।
अतः एवोक्तम्-उपायेन सर्वं सिद्धयति।